

КЛАСИФІКАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ У ПРАВІ (за матеріалами практики Страсбурзького суду)

Проаналізовано концептуальні особливості інтерпретації центрально-го для аксіологічної теорії поняття «цінність», здійснено спробу з'ясувати сутність та характерні ознаки, притаманні цінностям у праві, а також розглянуто багатоманітність аксіологічних підходів до класифікації правових цінностей і цінностей права. Здійснено спробу простежити можливість використання класифікації цінностей у праві для аксіологічного аналізу текстів рішень Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, цінність, правова цінність, цінність права, класифікація цінностей.*

Постановка проблеми. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Страсбурзький суд) – це наднаціональний юрисдикційний орган, який має виключне право тлумачити й застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [1, с. 106]. Йдеться про динамічну й прогресивну інтерпретацію норм Конвенції, сформульованих часто у надто загальних, абстрактних виразах, у процесі якої судді ЄСПЛ «приречені» вдаватись до аргументів філософсько-правового гатунку [2, с. 94].

І хоча практика Страсбурзького суду зараз привертає увагу низки науковців, досі залишається велике коло нез'ясованих питань. Зокрема, існує необхідність осмислення аксіологічних підвалин цієї практики, позаяк безпосереднім завданням ЄСПЛ є захист основних європейських цінностей, зафіксованих Конвенцією у вигляді правових норм.

Стан дослідження. Теоретичною основою такої розвідки виступатимуть праці фахівців, які вивчають питання діяльності Страсбурзького суду у філософсько-правовому і загальнотеоретичному аспектах (Т. І. Дудаш, П. М. Рабінович, С. П. Рабінович та ін.), а також доробок науковців, які досліджують ціннісні, зокрема аксіологічно-правові, проблеми (С. Ф. Анісімов, А. А. Івін, Д. А. Леонтьєв, Н. К. Неновски, Л. Н. Столович та ін.).

Теоретичне й філософське осмислення аксіологічної проблематики в рішеннях Страсбурзького суду неможливе без аналізу природи поняття «цінність», відтак **мета** статті – з'ясувати характерні ознаки

цієї категорії, виявити представлені в літературі підходи до розуміння та класифікації цінностей, а також розглянути можливості використання цих класифікацій для аналізу текстів рішень ЄСПЛ.

Виклад основних положень. У науковій літературі існує більше ста дефініцій поняття «цінність». Така різноманітність інтерпретацій сутності цієї категорії зумовлена відмінностями у розв'язанні низки філософських проблем, зокрема співвідношення онтологічного і гносеологічного, об'єктивного й суб'єктивного, матеріального та ідеального, індивідуального і суспільного.

Осмислення природи означеного феномена здійснюється у межах кількох альтернативних аксіологічних підходів: об'єктивістського, суб'єктивістського та інтерсуб'єктивного. Зауважимо, що вони описують відмінні аспекти поняття цінності, виявляючи неоднорідність і багатозначність його змістовно-сміслового наповнення.

Попри всю різноманітність і подекуди діаметральну протилежність наукових позицій, найбільш загальні аксіологічні концепції розглядають «цінність» як «значущість» [3, с. 212]. Такий підхід підтримують чимало науковців (В. Франкл [4, с. 299], Б. С. Братусь [5, с. 89], Я. Гудечек [6, с. 103], Д. А. Леонт'єв [7, с. 7], Н. С. Розов [8, с. 119], Л. Н. Столович [9, с. 202], В. П. Тугарінов [10, с. 256]). Чим це обумовлено? У смислового розумінні термін «цінність» споріднений із поняттям «значущість» [9, с. 202]. Під значущістю, як правило, розуміють значення певного предмета або явища для людини, його властивість чи якість, яка відповідає інтересу, внутрішній природі та смислу існування індивіда. Через значущість зовнішній світ набуває необхідного суб'єкту наповнення [11, с. 22].

Відтак значущість неминуче сповнюється суб'єктивно-об'єктивним змістом, адже не існує й, мабуть, не може існувати однаковою мірою значущих об'єктів для різних осіб.

У зв'язку з багатоаспектним характером феномена цінності навряд чи можна подати його уніфіковану дефініцію. Утім, як видається, є підстави погодитися з висловленим у літературі поглядом, згідно з яким цінністю вважається об'єктивне благо, яке через свою позитивну значущість здатне задовольняти потреби й інтереси суб'єкта, та зберігає властивість об'єктивно сприяти реалізації його можливостей [12, с. 10]. Наведене визначення найперше підкреслює суб'єктивно-об'єктивний та матеріалістичний аспекти цього поняття.

З огляду на викладене, спробуємо з'ясувати сутність і значення цінностей у праві.

Право належить до однієї з найважливіших сфер застосування теорії цінностей та може бути усвідомлене лише у межах ціннісних категорій, зазначав видатний німецький філософ права Г. Радбрух [13, с. 16]. Статус цінностей у праві здатні набувати різноманітні явища матеріального та ідеального характеру – предмети й блага, суспільні відносини, людські вчинки, вольові феномени (мотиви, спонукання), ідеї, ідеали, соціальні інститути тощо [14, с. 176]. Типовим є поділ усіх цінностей у праві на дві основні групи: цінності права, стосовно яких право – це інструмент, засіб реалізації, та правові цінності, тобто цінності, наділені власне правовою якістю (С. С. Алексєєв, А. Н. Бабенко, П. М. Рабінович).

Цінності права – це природні й суспільні блага, захищені і забезпечувані позитивним правом через їхню значущість і корисність для людини і суспільства (П. М. Рабінович, К. В. Горобець) [15, с. 104; 12, с. 10]. Наведена дефініція розкриває сутність значущості об'єктів і явищ природної й соціальної сфер, які здатні слугувати засобами задоволення тих чи інших потреб суб'єктів і виявляють своє формальне вираження у позитивному праві. Таке розуміння цього поняття видається придатним і для позначення цінностей, які об'єктивуються у мотивувальних частинах рішень ЄСПЛ.

Амбівалентність природи цінностей у праві визначають два традиційно конкуруючі типи праворозуміння: позитивізм та юснатуралізм. У реальному житті ми спостерігаємо численні приклади фактичного роз'єднання цих вимірів, незбіг формального («державного», «законного») права і права, осмислюваного як феномен, що неодмінно має втілювати мораль, бути справедливим (ціннісно-юридичного, «правового») [16, с. 26]. Зіставлення правових цінностей та цінностей права, мабуть, також може змінюватись залежно від підходу, яким керується той чи інший дослідник.

Існує значна кількість класифікацій цінностей, зокрема й цінностей у праві.

Для юридичного оцінювання, здійснюваного Страсбурзьким судом, вельми важливою є проблема ієрархії цінностей права. Найперше вкажемо, що у природі такого оцінювання закладені саме аксіологічні основи, позаяк коли правові норми залучаються в практичну діяльність, вони, природно, стають предметом переконань і ціннісних орієнтацій [12, с. 125].

Відтак безсумнівний вплив ціннісно-світоглядних принципів простежується в будь-якому владно-регулятивному рішенні (зокрема

у рішеннях ЄСПЛ), де опосередковано чи прямо виражаються загальні ціннісно-правові уявлення його автора [16, с. 362].

У практиці Страсбурзького суду практично втілені публічно визнані цінності суспільств європейських країн, які безпосередньо закріплені Конвенцією. Так, під час установаження справедливої збалансованості інтересів особи із потребами суспільства, ЄСПЛ зважаються відповідні їм нерівнозначні цінності, формулюються певні принципи їх ієрархізації, а також рекомендації стосовно пізнавального процесу визначення цього «зрівноважування» [17, с. 46]. Загальний підхід до ціннісної ієрархізації фактично пропонує Конвенція, проголошуючи низку невід'ємних прав та основних свобод людини, об'єктами яких виступають відповідні цінності, з одного боку, та легітимні цілі й підстави обмежень цих прав, – з іншого.

Часто Страсбурзький суд прагне до визначення належної рівноваги між правами окремих осіб, інтереси яких суперечать один одному – скажімо, між правом на свободу вираження поглядів і правом на повагу до приватного та сімейного життя. У процесі такого зважування правові цінності можуть у низці випадків вступати у конфлікт, конкурувати між собою, при цьому окремі з них можуть отримувати ситуаційну перевагу. Подолання подібних конфліктів можливе, як правило, шляхом установаження ієрархізації цінностей залежно від конкретно-ситуативної необхідності обмеження останніх. Себто ЄСПЛ для розв'язання існуючих аксіологічних колізій найперше зважає на юридичне оцінювання ступеня й характеру можливих обмежень прав людини на предмет їх відповідності принципам домірності, пропорційності й забезпечення рівноваги інтересів у кожному випадку [1, с. 120–121].

З огляду на ці міркування, коротко розглянемо основні підходи до класифікації цінностей (зокрема, власне правових) і спробуємо проілюструвати можливість їх практичного втілення у рішеннях ЄСПЛ здебільшого під час застосування ст. 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя).

Одна із перших типологій цінностей була розроблена ще давньогрецькими філософами, які розрізняли цінності когнітивної діяльності (Істина), естетичного задоволення (Краса), соціальної адаптації та моралі (Добро, Справедливість) [18, с. 11]. Вона стала підґрунтям багатьох класифікацій, запропонованих сучасними дослідниками. Так, Г. Ріккерт у есе «Про систему цінностей», беручи за основу цю типологію, поділяє цінності на пізнавальні, естетичні, містичні,

релігійні, моральні й особисті [19, с. 386]. В. Віндельбанд, своєю чергою, виокремлює логічні, естетичні, етичні та релігійні цінності, тлумачачи їх як засадничі щаблі ціннісної ієрархії [20, с. 23]. Р. Б. Перрі пропонує систематизувати цінності як «інституційні форми» на пізнавальні, моральні, економічні, політичні, естетичні та релігійні [21, с. 693]. Г. Дробницький розділяє цінності на економічні, моральні, естетичні, правові, ідеологічні, політичні і пізнавальні, керуючись такими сферами соціального життя, як виробництво, споживання, політика, право, мистецтво, мораль, релігія [22, с. 43]. Хоча кожна із класифікацій зосереджує у собі подібний спектр цінностей, існують деякі відмінності між категоріями останніх і порядком розташування аналогічних груп цінностей у різних авторів.

Безперечно, запропоновані дослідниками системи класифікацій цінностей є вагомим внеском у вивчення цього питання. На наш погляд, вони можуть безпосередньо практично застосовуватися в аналізі рішень Страсбурзького суду. Адже деякі із означених видів цінностей виступають об'єктами відповідних груп «конвенційних» прав. Це, зокрема, релігійні (як-от свобода релігії (ст. 9)), моральні (наприклад, моральна сторона життя індивіда (ст. 8)), економічні (право власності (ст. 1 Протоколу № 1)), політичні (свобода мирних зібрань та об'єднань (ст. 11) і вільне волевиявлення під час виборів (ст. 3 Протоколу № 1)) та пізнавальні цінності (освіта і навчання (ст. 2 Протоколу № 1)). Означені цінності неодноразово ставали предметом захисту ЄСПЛ.

Попри значну кількість наукових підходів до систематизації цінностей, традиційним вважається критерій потреб та інтересів. За вказаним критерієм, найбільш загальним є розподіл цінностей на матеріальні, які утворюють зміст матеріальних потреб людини, і духовні, які виражають сутність її духовних потреб. До останніх належать релігійні, моральні, правові, політичні, естетичні цінності [22, с. 43].

У практиці ЄСПЛ безпосередньо йдеться про задоволення правомірних інтересів особи й суспільства та способи їх балансування. А усвідомлені інтереси, як відомо, є відображенням відповідних потреб людини. Оскільки ієрархія потреб визначає ієрархію цінностей, то наукова класифікація потреб має важливе методологічне значення в інструментально-ціннісному пізнанні права [12, с. 28] та, як видається, може відповідно втілюватися у вивченні практики Страсбурзького суду. На підтвердження цієї тези можна навести безліч прикладів,

у яких останній обстоює схожу ієрархізацію цінностей. Зокрема, ЄСПЛ оцінює значущість майнового інтересу для окремих осіб (як-от міркування, за яким «власність» стосується матеріальних речей та деяких інших прав й інтересів, що утворюють майно (*Beveler v. Italy*)). З-поміж духовних цінностей у сфері приватного життя, які виявляються у процесі аксіологічного пізнання ЄСПЛ, доречно виокремити домінуючі потреби людини в особистій (*Mikulic v. Croatia*), статевої (*Gaskin v. the UK*) і соціальної ідентичності (*Burghartz v. Switzerland*).

Одним із базових підходів до класифікації цінностей залишається їх поділ за суб'єктами або носіями цінностей на особистісні та суспільні (М. Шелер [23, с. 319], Г. Радбрух [13, с. 66], А. Маслоу, М. С. Каган [18, с. 99, 106]). З огляду на такий критерій, можливе групування аксіологічних аргументів ЄСПЛ на ті, які спрямовані на захист суспільних благ (наприклад, плюралізму й толерантності, котрі сприяють повноцінному розвитку демократичного суспільства (*Handyside v United Kingdom*)), і ті, що охороняють приватні цінності (як-от «забезпечення особам поля, вільного від небажаної публічності» (*X and Y v. The Netherlands*)).

У філософській літературі неоднозначно розв'язується питання про позитивні та негативні цінності («антицінності»). Більшість українських і російських дослідників (В. А. Василенко [24, с. 46], О. Г. Дробницький [22, с. 35], А. А. Івін [25, с. 13], А. К. Ричков [26, с. 444], Л. Н. Столович [27, с. 94], Б. Л. Яшин [26, с. 444]), вважають, що цінність – це позитивна або негативна значущість будь-якого предмета чи явища навколишнього світу для життєдіяльності людини. На думку цих науковців, необхідна класифікація цінностей на негативні та позитивні. Інші ж учені (С. Ф. Анісімов [28, с. 67], А. М. Коршунов [29, с. 107], В. П. Тугаринов [10, с. 260]), навпаки, вважають, що цінності виражають лише одну, позитивну форму значущості. У випадку, коли встановлюється різниця між позитивними і «антицінностями», перші є предметом позитивного інтересу, інші – негативного ціннісного ставлення [30, с. 7].

Безсумнівно, подібний розподіл цінностей повинен втілюватися у аналізі практики ЄСПЛ. Він дозволяє визначити роль «позитивних» цінностей, на охорону яких спрямована аргументація цього органу, а також цінностей, які виступають предметом негативної оцінки у його рішеннях. Їх співвідношення створює мережу взаємозв'язків, крізь призму осмислення яких виникає уявлення про позитивне або негативне значення наслідків, які має реалізація тих чи інших

цінностей для різних сторін у судових справах. Для прикладу, в контексті права на повагу до приватного життя людини ЄСПЛ висловлює негативне ставлення щодо усіяких втручань у здійснення означеного права, серед яких одним із найбільш серйозних є прослуховування телефонних розмов індивіда (*Ludi v. Switzerland*). Це ж стосується, наприклад, відстеження користування мережею Інтернет (*Copland v. the United Kingdom*).

Низка дослідників (Д. А. Леонтьєв [7, с. 15], Г. Радбрух [13, с. 64], М. Рокич [31], М. Шелер [23, с. 319], В. Ядов [32, с. 70]) підтримує поділ цінностей на «цінності-цілі» та «цінності-засоби», який широко використовується, зокрема, у прикладних дослідженнях. Цілями виступають об'єктивно існуючі цінності, які через свою екзистенційно-смыслову актуальність за конкретно-історичних умов не потребують обґрунтувань. Типовим їх прикладом можуть вважатись такі смислові орієнтири людського буття, як «добро», «істина», «справедливість». Натомість інструментальні цінності-засоби є принципами й моделями поведінки людини, які втілюють способи (засоби), що їх використовує суб'єкт задля досягнення цінностей-цілей (Дж. Дьюї) [цит. за 33, с. 7]. Уявлення про цілі й засоби характеризують аксіомогічну систему як ієрархію, оскільки «цільові» цінності вивіщені над цінностями-засобами, обумовлюють їх [14, с. 187].

Такий спосіб систематизації цінностей має практичну значущість для аналізу окремих рішень ЄСПЛ й дає змогу визначити цінності, яким відводиться пріоритетне місце, схарактеризувати засоби, які Страсбурзький суд вважає адекватними для досягнення відповідних цілей. Наприклад, до «цільових» цінностей у сфері приватного життя доречно віднести особисту автономію людини (*I v. the UK*). Зі свого боку, юридичними засобами для досягнення згаданої цілі слугують цінності права на особисту автономію та недоторканність особи (*Von Hannover v. Germany*), право «жити на максимально бажаній відстані від чужих очей» (*X. c. Islande*) тощо.

Окремо зважимо на так звану «кантівську» аксіологію. Видатний філософ І. Кант розподіляв усі цінності на відносні та абсолютні [34, с. 269]. Такий поділ пов'язується найперше з характером цілей, які можуть бути об'єктивними та суб'єктивними. Предмети, існування яких не залежить від нашої волі, співвідносяться лише з нашими суб'єктивними цілями, і характеризуються як відносні цінності. Об'єктивними ж виступають цінності, існування яких само собою є ціллю, а отже, «об'єктивна» ціль і надає абсолютну цінність [34, с. 269].

Вочевидь, ця класифікація, із певним застереженням (конвенційний характер закріплених цінностей зумовлює те, що абсолютних, у «кантивському» розумінні, цінностей у Конвенції немає), містить критерії, які за певних умов можуть практично втілюватися у аналізі практики ЄСПЛ. З огляду на цю позицію, спробуємо виконати розподіл деяких аргументів Страсбурзького суду за відносним і «абсолютним» ціннісними аспектами. До останньої категорії належать міркування, спрямовані на безумовну охорону й неприпустимість зазіхання на гідність людини як «найвищу соціальну цінність демократичних спільнот» (*Aksoy v. Turkey*). Інші ж аргументи, у яких ЄСПЛ захищає блага, які співвідносяться з суб'єктивними цілями окремих учасників судових справ, визнаємо – порівняно з першими – спрямованими на захист відносних цінностей (як-от прагнення матері до зміни імені мертвонародженої дитини для встановлення її біологічного походження (*Znamenskaya v. Russia*)).

Ієрархічну класифікацію цінностей у культурі Давнього Риму запропонував радянський антикознавець С. Л. Утченко. Дослідник вирізняє дві шкали цінностей – парадигматичну й синтагматичну. Якщо парадигматичний ряд ґрунтується на взаємовиключних протиставленнях (наприклад, позитивного і негативного), то синтагматична пара має однакову, як правило, позитивну природу, а члени такої опозиції часто належать до різних буттєвих рівнів (наприклад, суспільство – індивід) [35, с. 19, 26].

Опозиція «суспільство-індивід» зазвичай присутня в рішеннях ЄСПЛ, головне завдання якого полягає саме у зіставленні інтересів особи з потребами більшості в суспільстві. У своїй практиці Страсбурзький суд часто надає перевагу громадському інтересу над персональним. Так, збалансовуючи суспільні інтереси щодо поінформованості про колишню стать транссексуала та право людини на конфіденційність таких даних, ЄСПЛ у більшості випадків надає пріоритет інтересам громади [1, с. 238]. Приватні інтереси здебільшого превалюють у справах, де ЄСПЛ захищає особисту сферу людини від усіяких втручань ззовні (*Bruggemann et Scheutten v. Germany*). Приклади протиставлення парадигматичного типу уже наводились у питанні про «антицінності».

Висновки. Існування аксіологічних колізій між різними інтересами учасників судових справ є ілюстрацією конфлікту правових цінностей у практиці ЄСПЛ. Для розв'язання подібних суперечностей Страсбурзький суд зважає правові позиції кожної зі сторін і максимально враховує обставини справи у кожному конкретному випадку,

ситуативно визначаючи цінності, які повинні мати пріоритетне становище. Цей аспект зумовлює своєрідну екзистенційну ієрархізацію конкуруючих цінностей у рішеннях ЄСПЛ, що обумовлює потребу подальшого осмислення питань правових цінностей і цінностей у праві в означеному аспекті.

-
1. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посібник / Т. І. Дудаш. – К.: Алерта, 2013. – 368 с.
 2. Рабінович П. М. Страсбурзьке правосуддя: філософсько-антропологічні та гносеологічні засади / П. М. Рабінович // Проблеми філософії права. – 2008–2009. – С. 94–101.
 3. Золотухина Е. В. Бытийность ценностей: современный познавательный поиск / Е. В. Золотухина // Ценностный дискурс в науках и теологии; отв. ред. И. Т. Касавин и др. – М.: ИФРАН, 2009. – С. 211–219.
 4. Баева Л. В. Ценностные основания индивидуального бытия: опыт экзистенциальной аксиологии / Л. В. Баева. – М.: Прометей, 2003. – 240 с.
 5. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность / П. М. Рабинович. – Изд. 2-е. – Одесса: Юридична література, 2006. – 167 с.
 6. Радбрух Г. Философия права / Г. Радбрух. – М.: Международные отношения, 2004. – 240 с.
 7. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія / С. П. Рабінович. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 575 с.
 8. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – СПб.: Петрополис, 1997. – 205 с.
 9. Риккерт Г. О системе ценностей / Г. Риккерт // Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре: пер. с нем. – М.: Республика, 1998. – С. 365–391.
 10. Виндельбанд В. Прелюдии. Философские статьи и речи / В. Виндельбанд. – СПб., 1904. – 298 с.
 11. Perry R. V. General Theory of Value / R. V. Perry. – Cambridge: Cambr. Univ. Press, 1960. – 702 p.
 12. Дробницкий О. Г. Мир оживших предметов. Проблема ценности и марксистская философия / О. Г. Дробницкий. – М.: Политиздат, 1967. – 351 с.
 13. Ивин А. А. Аксиология / А. А. Ивин. – М.: Высш. шк., 2006. – 390 с.
 14. Кант И. Основы метафизики нравственности / И. Кант // Собр. соч. в 6 т. – Т. 4. – М.: Мысль, 1965. – 544 с.
 15. Утченко С. Л. Две шкалы римской системы ценностей / С. Л. Утченко // ВДИ. – 1972. – № 4. – С. 19–33.

Слабак М. М. Классификация ценностей в праве (по материалам практики Страсбургского суда)

Проанализировано концептуальные особенности интерпретации центрального для аксиологической теории понятия «ценность», совершена

попытка выяснить сущность и характерные признаки, присущие ценностям в праве, а также рассмотрено многообразие аксиологических подходов к классификации правовых ценностей и ценностей права. Сделано попытку проследить возможность использования классификаций ценностей права для аксиологического анализа текстов решений Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, ценность, ценность права, правовая ценность, классификация ценностей.

Slabak M. M. An extended annotation of the article on the subject of: Classification of values in the law (based on the practice of the Strasbourg Court)

The relevance of the work. In the process of interpreting the norms of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms judges of the Strasbourg Court often resort to philosophical arguments. Although the practice of that court now attracts attention of a number of researchers, however there is still a need to research its axiological foundations, due the fact that direct task of the Strasbourg court is to protect basic values of the European societies which are set forth in the Convention as legal norms.

The purpose of this paper is to find out the signs of the category of "value", to determine approaches presented in the literature to classify values, and consider the possibility of using these classifications for the analysis of the texts of the decisions of the Strasbourg Court.

Subject of research constitutes axiological-legal foundations of argumentation of decisions of the Strasbourg Court.

Results of research. This paper analyzed features of interpreting the concept of "value", made an attempt to find out characteristic signs of values of the law and legal values as well as examined approaches to their classification. The author also attempted to trace possibility of using classifications of values in the law for axiological analysis of texts of the decisions of the Strasbourg Court.

The obtained results can be used in practice in research work in further study of the axiological argumentation of the decisions of the Strasbourg Court; in teaching of the philosophy of law and academic disciplines connected with the study of judicial practice of the Strasbourg Court and more.

The result of the research gives the chance to draw a conclusion that the Strasbourg Court balances out the legal position of each party in legal cases and takes into account depending on the situation the values which should occupy priority position.

This aspect leads to a kind of existential hierarchy of competing values in the decisions of the Strasbourg Court.

Key words: European Court of Human Rights, value, value of the law, legal value, classification of values.

Стаття надійшла 5 червня 2014 року